

ΠΗΓΑΙΝΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΨΩΝΙΑ ΣΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ ΤΟ 1834

Στο Συμπόσιο αυτό έχουμε ακούσει μέχρι τώρα πολλά για το τέλος της τριακονταετούς βασιλείας του Όθωνα και τις κινήσεις και δράσεις του πληθυσμού του Ναυπλίου, που οδήγησαν σε αυτό το άδοξο τέλος. Για να διευρύνουμε το πλαίσιο της αναζήτησής μας σχετικά με το γενικότερο ερώτημα τι σήμαινε η κυριαρχία του Όθωνα για τη χώρα –και σύμφωνα με το σκοπό του Συμποσίου μας να φωτιστούν καίριες πτυχές της ζωής ολόκληρης της περιόδου 1833-1862– θα ήθελα να αναφερθώ στα πρώτα χρόνια της οθωνικής κυριαρχίας.

Ίσως θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε αυτά τα χρόνια ελπιδοφόρα, όταν θυμόμαστε π.χ. με ποιον ενθουσιασμό ξεκίνησαν οι Βαυαροί, δηλαδή ο νέος βασιλιάς με μια συνοδεία μερικών χιλιάδων ανδρών, κυρίως στρατιωτών, για την Ελλάδα και με ποιον ενθουσιασμό οι Έλληνες τους υποδέχθηκαν την 25η Ιανουαρίου του 1833 στο Ναύπλιο. Βλέπουμε μπροστά μας τον τεράστιο πίνακα του ζωγράφου της βαυαρικής Αυλής Peter von Hess που έχει αναπαράχθει αμέτρητες φορές, τελευταία μάλιστα στο εξώφυλλο του καταλόγου που συνοδεύει τη θαυμάσια έκθεση για τη βασιλεία του Όθωνα, η οποία εγκαινιάστηκε στην Εθνική Πινακοθήκη – Παράρτημα Ναυπλίου, συγχρόνως με το Συμπόσιο αυτό.¹ Ο πίνακας του Peter von Hess βρίσκει το αντίστοιχό του στην επιστολή που έστειλε ο Όθων στον πατέρα του, τον Λουδοβίκο της Βαυαρίας, αμέσως μετά την άφιξή του στο Ναύπλιο. Θα ήθελα να σας διαβάσω μία παράγραφο από την επιστολή αυτή:²

Ευχαριστώ το Δημ. Χ. Γεωργόπουλο, ιστορικό-αρχειονόμο, για την ευγένειά του να επιμεληθεί γλωσσικά το παρόν κείμενο.

1. *Τα Χρόνια της βασιλείας του Όθωνα (1833-1862)*, Έκθεση στην Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου, Παράρτημα Ναυπλίου (12 Οκτωβρίου 2012 – 30 Ιανουαρίου 2013), επιμέλεια Λαμπρινή Καρακούρη-Ορφανοπούλου, εκδ. Δήμος Ναυπλίου, 2012.

2. Την αντλώ από το βιβλίο του Wolf Seidl *Η Βαυαρία στην Ελλάδα*, που εκδόθηκε σε ελληνική μετάφραση με ένα πολύ επαινετικό πρόλογο του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, το 1984 (βλ. υποσ. 3). Θα ήθελα να αναφέρω, ως μια δυνατή ερμηνεία της Βαυαροκρατίας εν γένει, μόνο μια πρόταση με την οποία ο ίδιος ο συγγραφέας αρχίζει την εισαγωγή του βιβλίου του: «*Η Βαυαρία στην Ελλάδα είναι μια ιστορία σύγκρουσης ανάμεσα στην ποίηση*

Αγκυροβολήσαμε στο θαυμάσιο όρμο, απέναντι στο Παλαμήδη και το Ιτς-Καλέ. Όλος ο μπροστινός τους χώρος και οι ανηφοριές σκεπάζονταν από τις πολύχρωμες στολές των Ελλήνων που περίμεναν, και άλλοι κάθονταν ανάμεσα στους πολυάριθμους κάκτους, άλλοι τριγύριζαν πέρα-δώθε. Δίπλα και πίσω στη φρεγάτα μας επέπλεαν τα πλοία που μας συνόδευαν, φορτωμένα με στρατό και αποσκευές, αναγγέλλοντας με τη μεγαλειώδη πομπή τους, με σεμνό και πανηγυρικό τρόπο τον υψηλό προορισμό τους για την απελευθερωμένη Ελλάδα. Αμέσως μας πλησίασαν πλοiάρια γεμάτα Έλληνες που περικύκλωσαν με ειρηνικές διαθέσεις το ισχυρό πολεμικό μας. Ας στέκεται και ο θρόνος μου στο μέλλον τόσο ψηλά, κι ας τον περιτριγυρίζει το έθνος μου πάντα με τόση χαρά.³

Αλλά ας έλθουμε τώρα στο κύριο θέμα μας για τα ψώνια στο Ναύπλιο το 1834. Η πηγή την οποία θα ήθελα να σας παρουσιάσω, δεν είναι άγνωστη. Πρόκειται για τις επιστολές που έγραψε η νεαρή Γερμανίδα Bettina von Savigny-Σχινά (1805-1835) στους γονείς της στο Βερολίνο το 1834 και το 1835, δηλαδή τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα. Η Bettina ήταν κόρη του καθηγητή πανεπιστημίου και παγκόσμιας φήμης ιδρυτή της «Ιστορικής Σχολής του Δικαίου» στο Βερολίνο Friedrich Carl von Savigny (1779-1861). Στο σπίτι του πατέρα της η Bettina γνώρισε τον μελλοντικό σύζυγό της, τον Κωνσταντίνο Σχινά (1801-1857), που ήταν φοιτητής του von Savigny κατά τα έτη 1824-1825. Δέκα χρόνια αργότερα, τον Οκτώβριο του 1834, το ζεύγος Σχινά παντρεύτηκε στην Αγκώνα και από εκεί ήλθε στο Ναύπλιο. Οι επιστολές της Bettina είναι δημοσιευμένες σε ένα ογκώδες βιβλίο με πολύ ωραία εικονογράφηση που εκδόθηκε το 2002 στο Münster της Γερμανίας.⁴

Έχω δημοσιεύσει ήδη μερικά αποσπάσματα από το βιβλίο αυτό σε ελληνική μετάφραση στα *Ναυπλιακά Ανάλεκτα* και στο ετήσιο περιοδικό *Μνημοσύ-*

και την πολιτική, στην ουτοπία και την πραγματικότητα: Μοναδικό σχεδόν παράδειγμα, για το πώς ένα πολιτιστικό όραμα μετουσιώθηκε σε πολιτική πράξη και πώς η προσπάθεια αυτή ναυάγησε».

3. Wolf Seidl, *Bayern in Griechenland. Die Geburt des griechischen Nationalstaats und die Regierung König Ottos*, München 1981, σ. 111-112 / Βολφ Ζάιντλ, *Βαυαροί στην Ελλάδα. Η γέννηση του νεοελληνικού κράτους και το καθεστώς του Όθωνα*, πρόλογος: Παν. Κανελλόπουλος, επιμέλεια: Κ. Π. Δεμερτζής, μετάφραση: Δημ. Ηλιόπουλος, Αθήνα 1984, σ. 116-117. Πρόσφατες μελέτες για την οθωνική περίοδο βλ. στον συλλογικό τόμο (σε ελληνική και γερμανική γλώσσα): *Η οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους*, επιμέλεια: Αλέξανδρος Παπαγεωργίου-Βενετάς, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών – Goethe Institut Athen, Οδυσσέας, Αθήνα 2002.

4. *Leben in Griechenland 1834 und 1835. Bettina Schinas, geb. von Savigny. Briefe und Berichte an ihre Eltern in Berlin*, herausgegeben und erläutert von Ruth Steffen, Verlag Cay Lienau, Münster 2002.

νη.⁵ Όμως τα γράμματα της Bettina είναι κυριολεκτικά μια ανεξάντλητη πηγή πληροφοριών, ιδιαίτερα όσον αφορά το Ναύπλιο, όπου η ξένη γυναίκα έζησε από το Νοέμβριο του 1834 για πέντε μήνες, πριν μετακομίσει με το σύζυγο της στην Αθήνα, όπου πέθανε πρόωρα τον Αύγουστο του 1835.⁶ Σε αυτό το σύντομο χρονικό διάστημα η Bettina έστειλε ιδιαίτερα μακροσκελή γράμματα στους γονείς της στο Βερολίνο. Εκτός από την ψυχική επιθυμία που είχε η νεαρή γυναίκα να μεταδώσει στους δικούς της όλες τις καινούργιες εντυπώσεις, είχε συγχρόνως και την πρόθεση να ενημερώσει λεπτομερώς τον ευρύ κοινωνικό κύκλο της οικογένειάς της στη Γερμανία για την κατάσταση στην Ελλάδα. Αυτή η πρόθεση είναι ολοφάνερη σε ένα γράμμα το οποίο η Bettina συνέθετε επί έναν ολόκληρο μήνα, από τις αρχές Νοεμβρίου μέχρι τις αρχές Δεκεμβρίου του 1834, οπότε και το απέστειλε.⁷ Στην αρχή το γράφει, ως συνήθως, σαν ημερολόγιο, μέρα με τη μέρα, αλλά μετά το υποδιαίρει σε θεματικές ενότητες. Γράφει π.χ. για την «Τοποθεσία της πόλης και τον τρόπο οικοδόμησής της», για την «Πεδιάδα του Άργους», για την «Πόλη του Ναυπλίου», το «Προάστιο της Πρόνοιας» και, όπως το ονομάζει η Bettina, για την «Παράξενη αντίφαση μεταξύ φτώχειας και επιδειξης πλούτου στην καθημερινή ζωή των ντόπιων».

Η ενότητα στην οποία θα ήθελα να επικεντρωθώ και η οποία αναλύεται εδώ, φέρει τον τίτλο «Καταστήματα – Αγορά – Τιμές».⁸

Πριν αναφερθώ σε λεπτομέρειες, θα ήθελα να υπενθυμίσω ότι υπάρχει ήδη ένα πολύ ενδιαφέρον ντοκουμέντο που περιέχει παρόμοιες πληροφορίες σχετικά με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση του Ναυπλίου μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη.⁹ Πρόκειται για μια αναφορά από κάποιον αλλοδαπό

5. «Μια Βερολινέζα στο Ναύπλιο. Στιγμιότυπα από τη ζωή στην πρώτη πρωτεύουσα της Ελλάδας (1834/35)», *Ναυπλιακά Ανάλεκτα*, τ. VII (2009), σ. 149-167. (Βλ. επίσης <http://argolikivivliothiki.gr/2010/10/29/σαβινιού-σχινά-μπεττινά-bettina-savigny-1805-1835>). «Παρατηρήσεις του ζεύγους Κωνσταντίνου και Bettina Σχινά για την κατάσταση της Ελλάδας το 1834/35. (Από την προσωπική αλληλογραφία τους)», *Μνημοσύνη*, τ. 17 (Αθήναι 2006-2009), σ. 337-356.

6. Οι ημερομηνίες που δίνει η Bettina στις επιστολές της αντιστοιχούν στο δυτικό ημερολόγιο, που ισχύει σήμερα και στην Ελλάδα.

7. Κατ' επανάληψη η Bettina παραπονιέται στα γράμματά της ότι δεν βρίσκει αρκετό χρόνο για να γράψει λόγω των πολλών ασχολιών και κοινωνικών υποχρεώσεών της. Βλ. ολόκληρο το γράμμα της Bettina στο *Leben in Griechenland 1834 und 1835*, ό.π., σ. 58-79.

8. Στο ίδιο, σ. 68-69.

9. Το ντοκουμέντο αυτό ανακαλύφθηκε από την αξιότιμη σύνεδρο κα. Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, η οποία το παρουσίασε, στο γαλλικό πρωτότυπό του, καθώς και σε ελληνική μετάφραση το 2000: Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, «Η κατάσταση στο Ναύπλιο στις αρχές του 1833», *Ναυπλιακά Ανάλεκτα*, τ. IV (2000), σ. 11-30. Ας σημειωθεί ότι η Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη αναφέρεται στο ίδιο ντοκουμέντο και σε άλλη μελέτη της με τίτλο «Η καθημερινή ζωή στο Ναύπλιο, στα χρόνια του Καποδίστρια», την οποία δημοσίευσε

που σκόπευε προφανώς να ενημερώσει τη βαυαρική Αυλή για την κατάσταση στο Ναύπλιο ενόψει της άφιξης του Όθωνα και των Βαυαρών. Το πνεύμα αυτής της αναφοράς είναι, με λίγα λόγια, κατά το μεγαλύτερο μέρος αρνητικό: οι κατοικίες, η επίπλωση των σπιτιών, ο ρουχισμός και τα τρόφιμα, όλα χαρακτηρίζονται ελλιπή.

Θα δούμε στη συνέχεια ότι στα γράμματα της Bettina πνέει ένα άλλο, πολύ πιο θετικό, πνεύμα. Από την αρχή η Bettina δηλώνει ότι μπορεί κανείς να βρει τα πάντα στο Ναύπλιο, μόνο που όλα είναι λίγο πιο ακριβά σε σχέση με το Βερολίνο, πράγμα το οποίο η Bettina αποδίδει στο ύψος των δασμών. Σχετικά με τους δασμούς αναφέρει την εξής λεπτομέρεια: «Αν τα ασημικά μου και τα λινά μου φτάσουν πριν από το Νέο Έτος, πρέπει να τα εκτελωνίσω. Μετά θα αλλάζουν οι νόμοι. Βιβλία κ.τ.λ. είναι ελεύθερα.»¹⁰

Απευθυνόμενη προς τη μητέρα της, η Bettina λέει ότι καταγράφει τις τιμές γι' αυτήν, διότι δεν μπορεί να πάει για ψώνια μαζί της, εδώ στο Ναύπλιο.¹¹ Φαίνεται, λοιπόν, ότι η μητέρα της Bettina, η κυρία von Savigny, όταν πήγαινε για ψώνια, φρόντιζε να προσέχει ιδιαίτερα τις τιμές. Η Bettina λυπάται, επίσης, διότι η μητέρα της δεν μπορεί να τη συνοδεύσει, διότι «τα ψώνια στο Ναύπλιο», λέει, είναι «μια αληθινή χαρά», αφού οι καταστηματάρχες είναι πολύ ευγενικοί και βρίσκει κανείς ακόμα και εξωτικά προϊόντα.

Διαφορετικό ύφος από την προαναφερθείσα αναφορά προς τη βαυαρική Αυλή έχει και μια άλλη παρατήρηση της Bettina. Γράφει κατά λέξη:

στον κατάλογο της μεγάλης έκθεσης *Αθήνα-Μόναχο. Τέχνη και πολιτισμός στη νέα Ελλάδα*, Κατάλογος Έκθεσης της Εθνικής Πινακοθήκης – Μουσείου Αλεξάνδρου Σούτζου σε συνεργασία με το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (Αθήνα, 5.4 – 3.7.2000), Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2000, σ. 73-81.

10. Το μόνο προϊόν που δεν βρίσκει κανείς στο Ναύπλιο, ούτε μπορεί να το παραγγείλει, είναι, απ' ό,τι φαίνεται, οι λαστιχένιες γαλότσες. Στο πρώτο γράμμα που έγραψε από το Ναύπλιο, στις αρχές Νοεμβρίου του 1834, η Bettina παρακαλεί τους γονείς της να αποστείλουν –για τον άνδρα της– ένα ζευγάρι τέτοιες γαλότσες στο Μόναχο, στον κόμη Saporta, ο οποίος επρόκειτο να μεταβεί τον Ιανουάριο του 1835 στην Ελλάδα. [Ο κόμης Saporta ήταν υποστράτηγος, «θαλαμηπόλος ηγεμόνος» του βασιλιά της Βαυαρίας, αυλάρχης και υπασπιστής του βασιλιά Όθωνα.] Με το πολύ πρακτικό μυαλό της η Bettina δίνει τα μέτρα για τις λαστιχένιες γαλότσες ως εξής: Πρέπει να είναι δύο δάκτυλα πιο μακριές από το ύψος της κόλλας στην οποία έγραφε το γράμμα και να έχουν περίπου το μισό φάρδος της κόλλας (*Leben in Griechenland 1834 und 1835*, ό.π., σ. 56).

11. Σε αυτό το σημείο ας μου επιτραπεί μια προσωπική παρένθεση: Με εξέπληξε μια λέξη την οποία η Bettina χρησιμοποιεί κατ' επανάληψη: στη θέση της αντίστοιχης γερμανικής λέξης για τα «ψώνια» χρησιμοποιεί την αγγλική λέξη «shopping». Πράγματι, δεν περίμενα ότι ήδη πριν από 180 χρόνια στο Βερολίνο (που είναι και η δική μου γενέτειρα), χρησιμοποιούσαν την αγγλική λέξη «shopping», η οποία σήμερα, βεβαίως, είναι διαδεδομένη παγκοσμίως.

Leben in Griechenland 1834 und 1835

Bettina Schinas, geb. von Savigny
Briefe und Berichte an ihre Eltern in Berlin

Leben in Griechenland 1834 und 1835 (εμπροσθόφυλλο)

«Βρίσκεις εδώ Γερμανούς, Άγγλους, Γάλλους, Ρώσους, Έλληνες και Ιταλούς εμπόρους. Τα καταστήματα είναι πολύ ευρύχωρα και πιο καλά εφοδιασμένα απ' ό,τι περίμενα. Οι οίκοι Arnous, Leffmann, Feldheim, Gerold, Josty, Stobwasser έχουν όλοι αντιπροσωπίες εδώ. Και για τον μπαμπούλη μου έχει επίσης ένα ευφραντικό του οίκου Selke.» [Όλα τα παραπάνω είναι ονόματα γνωστών βερολινέζικων οινοπωλείων.] Και η Bettina συνεχίζει: «Εάν κάποιο προϊόν δεν ζητείται τακτικά, έτσι ώστε να το παραγγέλλουν μόνο σε μικρή ποσότητα, μπορεί να λείψει καμία φορά, αλλά οτιδήποτε παραγγείλεις, φτάνει αρκετά γρήγορα, ιδιαίτερα όταν έρχεται από τη Γαλλία.»

Περίπου αντίστοιχα με το συγγραφέα της αναφοράς για την οποία έγινε λόγος, η Bettina γράφει και τα ακόλουθα: «Αυτά που λείπουν είναι τα έπιπλα. Όταν φτάνει ένα πλοίο γεμάτο έπιπλα, αδειάζει πολύ γρήγορα λόγω της γενικής ζήτησης. Το κόστος της μεταφοράς και των δασμών είναι πολύ υψηλό, έτσι ώστε τα πράγματα να είναι πιο ακριβά απ' ό,τι σε μας. Αλλά υπάρχουν και πολλά πράγματα που δεν είναι πιο ακριβά.»¹²

Στη συνέχεια η Bettina παραθέτει, σχεδόν τηλεγραφικά και κάπως ανακατεμένα, σωρεία προϊόντων με τις αντίστοιχες τιμές:

Ο πήχης είναι το μέτρο που χρησιμοποιούν εδώ. Είναι, όπως μου φαίνεται, λίγο πιο κοντός από τον πήχη του Βερολίνου, αλλά θα το επιβεβαιώσω, όταν θα φτάσει το δικό μου μέτρο. Ένας πήχης μουσελίνας για κουρτίνες διυφασμένης με πολύχρωμα λουλούδια: 1-2 δρχ. Αυτή με 2 δρχ. είναι όπως η πιο μοντέρνα στον οίκο Siegmund [στο Βερολίνο]. Λινοβάμβακο πολυτελείας για φορέματα: 65, 70, 80, ή και 90 λεπτά, της τελευταίας μόδας. Ολλανδικό λινό πανί: λίγο πιο ακριβό απ' ό,τι σε μας.

Στο σημείο αυτό, που γίνεται λόγος για υφάσματα, θα ήθελα να προσθέσω μια μικρή παράγραφο που βρίσκεται σε ένα άλλο σημείο της ίδιας μακράς επιστολής: Κάποιος εξήγησε στη Bettina πώς ράβεται η φουστανέλα [η άσπρη φούστα, όπως διευκρινίζει προς τους γονείς της] και πόσο κοστίζει:

Η φουστανέλα αποτελείται από 400 λωρίδες που είναι κομμένες λοξά και έχουν κάτω το φάρδος ενός τέταρτου του πήχη περίπου [= 16 εκατοστά του μέτρου] και επάνω το φάρδος ενός αντίχειρα [= 2 εκατοστά περίπου]. Η αμοιβή για το ράφτη είναι η εξής: Κάθε ραφή, ανάλογα με την ποιότητα του υφάσματος: 4-10 λεπτά (600 λεπτά = 1 κολονάτα). [Δηλαδή μια φουστανέλα κόστιζε, μόνο για το ράψιμο, από 16 μέχρι 40 δρχ.]

12. *Leben in Griechenland 1834 und 1835*, ό.π., σ. 69. Ο χωρισμός σε παραγράφους της «λίστας των προϊόντων», που ακολουθεί, είναι δικός μου. Η Bettina τα γράφει όλα χωρίς παραγράφους με πολύ μικρά γράμματα, μάλλον για να εξοικονομήσει κόλλες χαρτιού.

Στο τέλος η Bettina προσθέτει:

*Οι φούστες των πιο φτωχών ίσως αποτελούνται μόνο από 200 ραφές.*¹³

Στη λίστα των προϊόντων διαβάζουμε, στη συνέχεια, τα εξής:

Μια λάμπα για διάβασμα, πράσινη, με μπρούντζινο αμπαζούρ: 6 δρχ. Μια βούρτσα για το καθάρισμα επίπλων, όπως στο Βερολίνο: 1 δρχ. Ένα γαλλικό σερβίτσιο πορσελάνης, δεύτερης επιλογής, για 18 άτομα, πλήρες, 8 ντουζίνες πιάτα, 30 διάφορα μπολ, πιάτα επιδορπίου, καλάθια φρούτων, πιατέλες κτλ.: σχεδόν 300 φράγκα [που αντιστοιχούν, εκείνη τότε εποχή, σε 335 δρχ.]. Ένα σερβίτσιο Wedgewood, μπλε, πλήρες για 12 άτομα: 160 δρχ. Λινό ριγωτό μπλε-άσπρο, πολύ γερό για στρώματα, πιο στενό ή πιο φαρδύ: 1-2 δρχ. Ένα γερό είδος βαμβακερού, χονδρό, υφασμένο σαν λινό, μαλακό, πολύ φαρδύ, σχεδόν το διπλάσιο από το δικό μας. Αγόρασα για να φτιάξουμε πετσέτες κουζίνας για στέγνωμα φλιτζανιών κτλ. 6 $\frac{3}{4}$ πήχες με 2 δρχ. 70 λεπτά.

Το ενοίκιο του καταλύματός μας είναι ακριβό, διότι το κλείσαμε πριν αποφασιστεί η μετακόμιση στην Αθήνα, δηλαδή 150 δρχ. το μήνα. Από τη στιγμή που όλοι φεύγουν προς την Αθήνα τα σπίτια ίσως θα κοστίζουν το $\frac{1}{5}$ ή το $\frac{1}{6}$. Εμείς πληρώσαμε μέχρι την 1η Φεβρουαρίου, επομένως θα μείνουμε μέχρι τότε.

*Η αγορά είναι εφοδιασμένη άριστα: Κρέας αρνίσιο, βοδινό, χοιρινό. Κοτόπουλα, πάπιες, γαλοπούλες, διάφορα είδη πουλιών, αγριόπαπιες. Λαχανικά από όλα τα είδη, λάχανο, καρότα, άσπρα γογγύλια, σπανάκι, αντίδια, φασόλια, γουλί, μαρούλι, ένα σωρό πράσινα πικρά χόρτα για σαλάτα, σέλινο, μαϊντανό, κρεμμύδια, μυρωδικά για σούπες, ντομάτες, μελιτζάνες (το μεγάλο αυγόφυτο που το τρώνε και στην Ιταλία). Όλα αυτά φρέσκα και πράσινα όπως σε μας το καλοκαίρι.*¹⁴

Ψάρια: φρέσκα, αποστεγνωμένα, παστά, μαριναρισμένα σε ζύδι. Βούτυρο: Λιπαρό, αλλά όχι για να το αλείφεις στο ψωμί. Το βούτυρο μοιάζει με το δικό μας χοιρινό ζύγκι και πουλιέται ραμμένο μέσα σε πέτσα αρνιού, όχι σε βαρέλια. Τυριά όλων των ειδών. Φρούτα: Μήλα, σταφύλια, ρόδια, λεμόνια, νεράντζια, κίτρο (ο Κωλέττης μου έφερε 4 κίτρα για δώρο. Το πιο μεγάλο έχει μάκρος μισό πήχη [δηλαδή λίγο πάνω από 30 πόντους] και είναι τόσο χοντρό που δεν μπορώ να το περιλάβω με τα δυο μου χέρια). Ξηροί καρποί όλων των ειδών. Ρύζι, διάφορα είδη από φασόλια και μπιζέλια, αρακά, τραχανά κτλ. Όλων των ειδών καρύδια, χουρμάδες, σύκα, ένα σωρό είδη από σταφίδες. Αυγά, αλεύρι, γάλα. Όλων των ειδών ζύμες,

13. Στο ίδιο, σ. 61.

14. Υπενθυμίζω ότι η Bettina τα βλέπει όλα αυτά το μήνα Νοέμβριο, κατά το ημερολόγιο που ισχύει σήμερα και στην Ελλάδα.

εξαιρετικές, από το πιο απλό ψωμί μέχρι την πιο φθινα ζαχαροπλαστική. Τα τρόφιμα δεν είναι φτηνά.

Πρέπει να αγοράσω όλο το νερό που μου κοστίζει περίπου 25 λεπτά την ημέρα. Το ψωμί για όλους μας [δηλαδή για το ζεύγος Σχινά με 3 ή 4 υπηρέτες] περίπου: 1,20 δρχ. Ρύζι για ένα πιάφι (δηλαδή μια μερίδα όπως την είχαμε στο σπίτι μας, με κοτόπουλο): 48 λεπτά. Ένα αυγό: 8 λεπτά. Ένα ποτήρι γάλα, όχι εντελώς γεμάτο: 16 λεπτά. Ένα κοτόπουλο (πολύ μικρό): 80-100 λεπτά. Φασόλια πράσινα, μια μερίδα για όλους μας: 1,40 δρχ. Μια οκά (περίπου 2 ½ λίβρες δικές μας, σχεδόν ίσο με 3 ρώσικες λίβρες) πατάτες: 40 λεπτά. 1 οκά καφέ: 2,60 δρχ. 1 οκά ζάχαρη (ψιλή): 1,65 δρχ., σε κώνο: 1,90 δρχ. Ένα κερί από τάλκη: 15 λεπτά. 1 οκά σοκολάτα (από την Τριέστη, με κανέλλα): 8 δρχ., με βανίλια: 10 δρχ. Η σοκολάτα εδώ είναι λίγο πιο ακριβή. Το κακάο δεν είναι ακριβό, δεν θυμάμαι ακριβώς την τιμή, το μόνο που θυμάμαι είναι ότι με τη σοκολάτα, επειδή δεν χρειάζεται να προσθέσω γάλα και ζάχαρη, μου έρχεται πολύ πιο φτηνό. 1 οκά μαύρο τσάι (πολύ καλό): από 32 μέχρι 44 δρχ. 1 οκά κάρβουνα (χρησιμοποιώ περίπου 6 οκάδες την ημέρα): 9 λεπτά.

Στο σημείο αυτό τελειώνει η λεπτομερής απαρίθμηση προϊόντων και τιμών, και η Bettina καταλήγει ως εξής: «Με λίγα λόγια η καθημερινή ζωή εδώ είναι αυτή τη στιγμή φοβερά ακριβή». Εννοείται ότι η Bettina συγκρίνει τις απόλυτες τιμές του Ναυπλίου με τις απόλυτες τιμές του Βερολίνου, χωρίς να αναφερθεί σε πιθανές διαφορές στο επίπεδο ζωής στην πρωτεύουσα της Ελλάδας και την πρωτεύουσα της Πρωσίας. Και στο τέλος προσθέτει: «Από τότε που η Αντιβασιλεία αποφάσισε τη μετακόμιση, όλες οι τιμές έχουν αυξηθεί πάρα πολύ. Ας ελπίσουμε ότι θα πέσουν την 1η Δεκεμβρίου, όταν όλοι πρέπει να έχουν φτάσει στην Αθήνα, οι περισσότεροι φεύγουν ήδη νωρίτερα. Η Δούκισσα [von Armansterg] φεύγει στο τέλος της εβδομάδας. Ο βασιλιάς την 1η.»

Στο τελευταίο μέρος της ανακοίνωσής μου θα ήθελα να αναφέρω ακόμα μερικές σκέψεις της Bettina, από το ίδιο γράμμα, σχετικές με τη μεταφορά της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο στην Αθήνα. Οι συλλογισμοί αυτοί αφορούν την κατάσταση του νοικοκυριού της Bettina στο Ναύπλιο και τα σχέδιά της για το μέλλον. Όμως σε εμάς δίνουν μια ιδέα για το πώς ζούσαν τότε οι άνθρωποι της ανώτατης κοινωνικής τάξης, ποιες ήταν οι απαιτήσεις και οι προσδοκίες τους.

Η Bettina, όταν πρωτοήλθε στο Ναύπλιο, τις τελευταίες ημέρες του Οκτωβρίου του 1834, παρουσιάστηκε, φυσικά, από το σύζυγό της στην υψηλή κοινωνία.¹⁵ Είχε από την αρχή πολύ καλή σχέση με το συμπατριώτη της

15. Βλ. τη μετάφραση του αποσπάσματος, όπου η Bettina περιγράφει, με διασκεδα-

von Heideck, ο οποίος ήταν ο διοικητής του Ναυπλίου κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Καποδίστρια και ξαναήλθε στην Ελλάδα ως μέλος της Αντιβασιλείας. Ήταν καλός γνώστης των ελληνικών πραγμάτων και ξεναγούσε συχνά την Bettina. Την ενημέρωνε για πολλά επίκαιρα θέματα και τις πληροφορίες αυτές η Bettina τις μετέφερε μέσα από τα γράμματά της.

Με αφορμή την επίσκεψή της, με τη συνοδεία του συζύγου της, στην κατοικία του von Heideck γράφει ενθουσιασμένη στους γονείς της: «Μακάρι να μπορούσατε να μείνετε μαζί μας σε αυτό το σπίτι!». ¹⁶ Κατά τη διάρκεια της συζήτησης γίνεται, επίσης, λόγος για τη μετακίνηση προς την Αθήνα. Ο von Heideck δεν θα πάρει όλα τα έπιπλά του στην Αθήνα, διότι τον Ιούνιο του επόμενου έτους θα φύγει από την Ελλάδα και τότε θα πουλήσει όλα τα πράγματά του. Η Bettina εκδηλώνει αμέσως μεγάλο ενδιαφέρον για να αγοράσει πράγματα από τον von Heideck, υπό τον όρο να μην τα πουλήσει πολύ ακριβά. Αυτό, λέει, θα ήταν καλό, γιατί θα είχε έτοιμη όλη την επίπλωση, όταν το δικό της σπίτι στην Αθήνα θα είχε τελειώσει. ¹⁷ Όλα τα πράγματα είναι σε άριστη κατάσταση, όπως π.χ. ένας μεγάλος, πολύ άνετος καναπές τον οποίο ο von Heideck είχε σε χρήση 18 χρόνια, και ο οποίος, αν και έχει μεταφερθεί πολλές φορές, δεν έχει καμία γρατσουνιά στο ξύλο ούτε τρύπες ή λερώματα στο κάλυμμά του. Υπάρχουν επίσης τα εξής: «καθρέφτες, εκκρεμή ρολόγια, κουδούνια για το κάλεσμα των υπηρετών, κρεβάτια και έπιπλα όλων των ειδών (χωρίς κοριούς): ένα σερβίτσιο πορσελάνης με χρυσό, για το επιδόρπιο· από τη Νεάπολη τα ετρουσκικά πιάτα απομίμησης, ανθοδοχεία κτλ.: όλα τα είδη ποτηριών, μπουκαλιών κτλ. Όλα πολύ ωραία. Φλιτζάνια τσαγιού κτλ. Με λίγα λόγια, όλα όσα χρειάζονται για φαγητό και ποτό για 12 άτομα.». Η Bettina, που είναι και πρακτικό άτομο, προσθέτει: «Εάν αγοράσουμε όλα αυτά, έχουμε επιπλέον το πλεονέκτημα ότι δεν πρέπει να τα ασφαλίσουμε έναντι σπασίματος και κλοπής, ούτε να τα εκθέσουμε στο ρίσκο της μεταφοράς, αφού αυτό είναι τώρα το πρόβλημα του von Heideck.».

στικό τρόπο, την επίσκεψη του Κωλέττη στο σπίτι της: «Μια Βερολινέζα στο Ναύπλιο», ό.π., σ. 151-153.

16. Βλ. τη λεπτομερή περιγραφή της Bettina για τη θέση και τη διαρρύθμιση της κατοικίας του von Heideck, όπως και του νοικοκυριού του, στο *Leben in Griechenland 1834 und 1835*, ό.π., σ. 63-64.

17. Η Bettina ταξίδεψε κατά το τέλος του 1834 με το σύζυγό της στην Αθήνα για να αγοράσει ένα οικοπέδο για το μελλοντικό τους σπίτι. Βλ. «Παρατηρήσεις του ζεύγους Κωνσταντίνου και Bettina Σχινά», ό.π., σ. 350-355: ο κατάλογος της παραγγελίας των οικοδομικών υλικών με τις ανάλογες τιμές, τον οποίο καταγράφει η Bettina (στο ίδιο, σ. 352), για να τον στείλει για έλεγχο στον πατέρα της, έχει ίσως κάποιο ενδιαφέρον, αν τον συγκρίνουμε με τα στοιχεία που μας δίνει εδώ η Bettina για το κόστος της καθημερινής ζωής.

Η Bettina συνεχίζει το γράμμα της αναφέροντας τα ακόλουθα:

Αυτό το χειμώνα δεν θα δούμε κανένα, διότι ο τόπος θα έχει αδειάσει εντελώς. Επομένως, θα ζούμε στα πρόχειρα με το φοιτητικό νοικοκυριό μας, όπως μέχρι τώρα, και θα είμαστε πολύ καλά και ευτυχισμένοι. Η Christiane, την οποία ο Σχινάς εκτιμά κάθε μέρα περισσότερο, θα μαγειρεύει, ο Stephan θα ψωνίζει. [Είναι οι δυο Γερμανοί υπηρέτες που έφερε η Bettina μαζί της από το Βερολίνο.] Ο μάγειρας καταργείται ως περιττός. Και έτσι θα μείνουν τα πράγματα μέχρι τότε που θα μου στείλουν μια μαγείρισσα από την Ύδρα. Αυτές είναι καθαρές όπως οι Ολλανδέζες, ξέρουν από πλύσιμο και σιδέρωμα όπως οι γυναίκες της Φρανκφούρτης, καθαρίζουν το σπίτι, ράβουν και μπαλώνουν. Μέχρι τότε, ελπίζω, θα έχουν φτάσει επίσης τα κουτιά μου [με το λινό], έτσι ώστε η Christiane θα μας ράψει την κλινωστρωμή. Ως προς τη βραδινή τουαλέτα μου δεν έχω πρόβλημα, διότι δεν θα υπάρχει κανένα μέρος που να πηγαίνουμε. Για τα καλά ρούχα μου δεν πειράζει που δεν τα χρειάζομαι εδώ, διότι έτσι θα μπορέσω να τα φορέσω το επόμενο καλοκαίρι σαν καινούργια.

Το καλοκαίρι αυτό στην Αθήνα, στο οποίο αναφέρεται η Bettina, δυστυχώς δεν πρόλαβε να το ζήσει. Μια φοβερή επιδημία τύφου αποδεκάτισε τον πληθυσμό στην καινούργια πρωτεύουσα. Πρώτος αρρώστησε ο Σχινάς, η Bettina τον φρόντισε, μετά αρρώστησε η ίδια, αλλά δεν ανέρρωσε· πέθανε τον Αύγουστο του 1835.